

SÁNTA FERENC

1927–2008

Fölfedezése az ötvenes évek első felének legismertebb mintája és elvárása szerint következett be. A népmű – apja szegényparaszt, anyja munkásnő, ő maga is kétkezi munkás – 1954-ben író-olvasó találkozón került kapcsolatba az ismert népi íróval, Szabó Pállal, akinek megmutatta első novelláját, a mai szemmel is értékes, tömör, hatásos *SOKAN VOLTUNK*-at, amelyet hamarosan publikáltak is az idősebb mester bevezetőjével. A siker hatására néhány év alatt megszületett majd három tucat novella, s voltak közöttük emlékezetesek is. Témájuk, a mélyszegénység, a paraszti élet, s a gyakran sejthető, sőt utalásokkal (például a saját családnévvel és keresztnévvel) hangsúlyozott életrajzi ihletés, no meg az említett várakozás elfedte, amire Bata Imre egy későbbi finom megjegyzése célzott, hogy ezeknek az írásoknak a „*friss életszaga tulajdonképp még irodalmi irodalom*”. Valóban, ha ma olvassuk őket (legutóbb ebben az évben jelent meg az Arión Kiadónál Veress István bő válogatásában *FARKASOK A KÜSZÖBÖN* címen Sánta Ferenc elbeszéléseinek gyűjteménye), akkor nem egy új Móricz Zsigmond megjelenését érzékeljük, hanem azt tapasztaljuk, hogy mennyire hatott a sugárzóan tehetséges fiatal íróra Móricz, valamint – nem utolsósorban erdélyi származása miatt – Tamási Áron és Nyírő József.

A saját hang a hatvanas évek bámulatos gyorsasággal egymásra sorjázó három regényében jelent meg (*AZ ÖTÖDIK PECSÉT*, 1963; *HÚSZ ÓRA*, 1964; *AZ ÁRULÓ*, 1966). Ám a korabeli várakozás és elvárás ezúttal is – és az indulásnál sokkal baljósabb módon – félrevitte, félrevezette az értelmezést. Az 1956-os forradalmat leverő hatalomnak és még inkább a konszolidációnak égető szüksége volt olyan értékes művészeti alkotásra, nem propagandaműre, amely mintegy megszenvedve igazolja a történeteket, s számos kísérlet után Sánta *HÚSZ ÓRA*-jában találta meg ezt. Ezért jelentek meg merőben szokatlan módon már a folyóirat-publikáció után ünneplő bírálatok róla, s a következő évben Fábri Zoltán filmet is rendezhetett a regényből. A konszolidáció hívei, de azok a kevesek is, akik viszont a forradalomhoz való hűséggel határozták meg magukat, elkönnyelték, hogy Elnök Jóska alakja – komplikáltan és művészi erővel – Kádár-apológia. A három regényből, ha együtt szemléljük őket, persze nehezen hallható ki ez a dallam. Érdekes is megfigyelni, hogy *AZ ÖTÖDIK PECSÉT* igencsak gyanakvó kritikai fogadtatásával szemben a *HÚSZ ÓRA* után írt *ÁRULÓ* esetében inkább a zavar, a mentegetés és a pozitív végkicsengés kétségbeesett kergetése a bírálatok uralkodó hangja. A gordiuszi csomót Sánta monográfusa, Vasy Géza vágta át 1975-ben (*SÁNTA FERENC – KORTÁRSAINK* sorozat, Akadémiai Kiadó), aki kicsit búvárszédve a kronológiával, előbb tárgyalta *AZ ÁRULÓ*-t, hogy hőse pályájának (addigi) betetőzését a *HÚSZ ÓRA*-ban a fejezet alcíme szerint ekként ismerje föl: *A MORALIZÁLÁS FELOLDÁSA: A SZOCIALISTA FORRADALOM VÁLLALÁSA*.

Ez az értelmezés korántsem volt abszurd. A regény 1945 után induló fiatal szegényparasztok történetét beszélte el, akik együtt éltek át a földosztás, majd a tévesztéssel a földek erőszakos visszavételének drámai korszakát, s ezekben a konf-

liktusokban alakult ki a karakterük. Elnök Jóska jellemében, aki maga is megszenvedti a diktatúra „torzulásait”, a megfontolás, az „ahogy lehet” erkölcsi dominál, Balogh Antiében a sérelem elkeseredettsége. Így kerülhet sor ’56-os „megtévedésére”, hogy belő valahai barátja házába. Ám Elnök Jóska józan eréllyel nem benne látja a valódi ellenséget, hanem az egyik oldalon a kulákfiban, akit ő nem engedett egyetemre, s aki ’56-ban „ellenforradalmárként” tér vissza a faluba, a másik oldalon pedig a megvadult rendcsinálóban, egykori szegényparaszt társában, aki agyonlövi a házát védő negyedik kenyeres pajtást. A történetnek ez a váza valóban módot ad az ideologikus választásra a regény hősei között, s vannak fejezetek – például egy téveselnökségi ülés jegyzőkönyve –, amelyek az ilyen olvasatnak adnak nyomatékot.

A regény mélyebb rétegében azonban korántsem oldódik fel a moralizálás, hanem a gazdagon karakterizált mellékszereplők galériájából egyforma erővel és eldönthetetlenül emelkedik ki a két főhős igazsága. És igazságtalansága: hiszen ki ne látná mai szemmel Elnök Jóska jót akarásában, mindent elrendező gesztusaiban a hatalmaskodás, az erőszakosság, a manipuláció olykor öntetszelgő árnyalatait is, s Balogh Anti dacában a tompa makacsságot, amellyel belebonnyolódik kibogozhatatlan élethelyzetébe. És Sánta igazi regényírói képzelete minden alakjának megadta a *maga* igazságát. Nem tudhatjuk, milyen szándékok vezették. Tudatos apológiát bizonyosan nem akart írni, legföljebb csak elfogadta ezt az interpretációt; ahhoz túlságosan mélyre ment figurái indítékainak feltárásában. Sok-sok véletlen tette a HÚSZ ÓRÁ-t a maga korában a Kádár-konzolidáció apológiájává; egy kiszámíthatatlan, hűvösebb kultúrpolitikai áramlat ugyanolyan véletlenszerűen betiltott műve is tehette volna. (Ahogy megtörtént – ma már szinte érthetetlen módon – Bacsó Péter TANÚ című filmjével.)

A regényíró nagyszabású objektivitása mögött sajátos módon szubjektív tanácsatlanság munkált: az író nemcsak nem akarta, de nem is tudta kiosztani a végső és magasabb szempontú igazságot. Ez a magasabb szempont azonban mégis megjelenik a HÚSZ ÓRÁ-ban, a faluban rekedt egykori földesúr, a gróf példázatában, aki hangyabolyok harcának látja a történelmet s benne az ember sorsát, amelyet egy ismeretlen kéz, „a Nagy Csáp” vezérel ismeretlen okokból.

Ebből a szempontból érthető meg Sánta Ferenc három regényének összefüggése. Aligha volt a magyar irodalomnak még egy olyan alkotója, aki az erkölcsi választást ilyen kizárólagossággal tette volna a maga költői problémájává. Legjelentősebb művének, Az ÖTÖDIK PECSÉT-nek különös szépségét éppen az adja, hogy hangsúlyozottan jelentéktelen, közönséges „kis”-emberek sorában tudja föllobbantani az erkölcsi szenvedélyt, s megmutatni, hogy a maga módján minden ember filozófus. A főhős választás elé állítja kocsmai asztaltársaságának tagjait: a meggyalázott, megnyomorított, de büntetlen szolga vagy a bünt szolgája ellen elkövető úr életét akarnák-e a magukénak; inkább elszenvednék vagy inkább elkövetnék-e a méltánytalanságot. Ez az elvont kérdés mindenkit megérint, mindenkit foglalkoztat, mindenki megpróbál válaszolni rá, s mindenkinek beilleszkedik a konkrét élethelyzetébe. Másnap a fikció helyett a realitás állítja őket választás elé. Egy följelentés alapján a nyilasok letartóztatják, megalázzák, megverik őket, majd szabadon bocsátásuknak azt az árat szabják, hogy mintegy hóhérségédként vegyenek részt egy halálra kínzott kommunista bántalmazásában: üssék meg a kikötött embert. S noha életük a tét, sem a kocsmáros, sem az asztalos, sem a

könyvügnök nem képes ezt megtenni, csak a főhős, az órásmester, aki üldözött gyermekeket rejteget otthonában. Talán fölróható a regénynek, hogy a fiktív s kezdetben igencsak mesterkéltnek tűnő dilemmával szemben a valóságosnak ábrázolt egzisztenciális határhelyzet valóban némiképp mesterkélt. De a példázat világos: egyfelől mély szkepszis a történelmi léptékű és igazolásigényű cselekedetekkel szemben (s nemcsak a fasisztákéval, hanem az ellenállóval szemben is, aki szálni való és részvétet kiváltó megfeszített haldokló mivoltában, de csak mint szenvedő ember és nem mint a tett embere), másfelől a részvét mint az élet legfőbb értéke, s a cselekvő részvét, amelyért még bűnt is el lehet követni. Gyurica órásmester úgy válik ki barátai közül, mint a derék és végszükségben hősi-es mindennapi emberek közül a szent.

Ez a történelmi szkepszis nyilvánvalóan '56 bukásával állt összefüggésben, s a HÚSZ ÓRA rétegei – a mindennapi sorsok, amelyek mind történelmi jelentéssel bírnak, s a történelmi jelentés végső értelmetlensége – ezt folytatják. Az emberi sorsok történelmi szimbolikája és a hangyaboly történelmi parabolája között a részvét közvetít, amely abból származik, hogy az emberi sorsok mégsem hangyasorsok, hanem egyben egyéni, szenvedéssel teli életutak is. Gondoljunk csak a meggyilkolt férfi özvegyének felejthetetlen alakjára, aki nem engedi megjavíttatni azt az ajtót, amelyen keresztül a halálos lövések érték emberét.

Az ÁRULÓ parabolája légritkább, tisztán történelmi síkon vonja le a végső konzekvenciát. Az író egy éjszaka maga elé idézi – föltámasztja – a huszita háborúk négy alakját: a lázadó harcost (aki valaha császári volt, de a diák megtérítette a forradalom oldalára), a diákot (aki valaha huszita volt, de a pap átállította a császáriak oldalára), a papot (aki valójában csak az élet szépségében és örömeiben hisz), valamint a parasztot (aki állt már mindkét oldalon, megszenvedte mindkettő dülását, lopott mindkettőtől, s végül egy sírba temette el a katonát és a diákot, akik egymás iránti keserves gyűlölettől eltelve ölték meg egymást egy párviadalban). A leszámolás teljes volt. A belátott és fölidézett pozíciók közül a „forradalom” mint a történelem motorja, vagy a rendpártiság, akár a „reform” lassú változásának reményével, egyként gyilkolással és halállal terhes, és a történelem fölé emelkedő kulturált epikureizmus vagy a történelem alatt tenyésző, züllesztő, megnyomorító népi szenvedés egyike sem vált ki – nemhogy egyetértést, de – együttérzést sem a regény írójában, aki egyedül marad megoldhatatlan morális dilemmáival.

Azt hiszem, ez némította el a valóságos író, Sánta Ferencet is, akinek élete most úgy zárult le, hogy az elmúlt több mint negyven évben hallgatott. Kezdetben még kósza hírek és olykor publikációk is sejteni engedték, hogy műhelyében újabb regények készülnek, de – ha csak hagyatéka nem tartogat meglepetést – ezeket vagy el sem kezdte, vagy félbehagyta. Ám másfél évtizedes pályája helyet biztosít számára a magyar irodalmi emlékezetben.

Radnóti Sándor